

ТАСНИФИ ГУРҶҲОИ ЛЕКСИКҶ-СЕМАНТИКИИ ВОЖАҶО ДАР
ҶАЗАЛИЁТИ АБДУРАҶМОНИ ҶОМӢ

Сабоҳат Ҷамилова

Дотсенти Донишгоҳи давлатии Самарқанд (PhD)

АННОТАТСИЯ

Дар ин мақола аҳамияти таркиби маъноии вожаҳо ва таснифи лексикӣ-семантикии онҳо дар мисоли ғазалҳои намояндаи бузурги адабиёти классикии форсу тоҷик Абдураҳмони Ҷомӣ (1414-1492) баррасӣ шудааст. Ин услуби баён бевосита ба ҷаҳонбинӣ, дарки ахлоқию тафаккури мантиқӣ ва эҳсоси нафис алоқаманд аст. Ҷолиби диққат аст, ки таснифи гуруҳҳои лексикӣ-семантикии калима ва таҳқиқи гардиши маъноии он калиди кашфи рамзҳои осори Ҷомӣ буда, вобаста ба маҳорати шоир аст.

Калидвожаҳо: ғазал, рамз, маъно, мазмун ва шакл, маъноии лексикӣ, майдони семантикӣ, таснифи гуруҳҳо, забони шеър.

ABSTRACT

This article discusses the meaning of the semantic composition of words and their lexical-semantic classification on the example of the gazelles of the great representative of the Persian-Tajik classical literature Abdurrahman Jami (1414-1492). This style of expression is directly related to worldview, moral understanding, logical thinking, and graceful feeling. It should be noted that the classification of the lexical-semantic groups of the word and the study of its semantic cycle is the key to revealing the symbolism of Jami's works and depends on the skill of the poet.

Keywords: ghazal, symbol, meaning, content and form, lexical meaning, semantic field, classification of groups, language of poetry.

МУҚАДДИМА

Забони ғазалиёти Ҷомӣ хеле содда ва равшан буда, дар омӯзиши хусусиятҳои забони назми даврони шоир намунаи беҳтарин ба шумор меравад. Зеро яке аз воситаҳои

муҳимтарин, ки бузургии Абдурахмони Ҷомиро то замони мо нигоҳ дошта меояд, ҳамин забони соддаю равони эҷодиёти ӯ мебошад. Аз ин лиҳоз тасмим гирифтем, ки дар асоси ғазалиёти ӯ ба омӯзиш, тадқиқ ва таҳқиқи хусусиятҳои забони осори адабии асри XV рӯ оварем. Дар ин чода пажӯҳишгарони таърихи забон барои муайян сохтани паҳлӯҳои мухталифи луғавию грамматикӣ забон дар заминаи осори илмию адабии форсу тоҷик тадқиқоти зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Бо вучуди ин наметавон гуфт, ки хусусиятҳои мухталифи таърихи забони адабӣ айни ҳол ба пуррагӣ ҳаллу фасли худро ёфтаанд.

МАНБАӢ ВА УСУЛҲОИ ҚОРБҮРД

Дар мақолаи мазкур манбаи асосӣ – 3 девони ғазалиёти хотамушшуаро Абдурахмони Ҷомӣ – “Фотихат уш-шабоб”, “Воситат ул-икд” ва “Хотимат ул-ҳаёт” аст, ки мо барои пешбурди кори хеш луғати ҷомеи (конкорданс) онро омода кардаем [1; 2.]. Дар ҷараёни тадқиқи мавзӯ, асосан, ба усулҳои замонавии технологӣ таъия намуда, методҳои таҳлили луғавӣ-маъноӣ, муқоиса, тавсиф, ҳулосабарорӣ, таҳлили статистикӣ, таҳлили компонентӣ, когнитивӣ ва семантикӣ чун усулҳои асосии пажӯҳиш истифода гардид.

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҲОИ ТАДҚИҚОТ

Мусаллам аст, ки таҳлили вежагӣҳои забон дар намунаи каломӣ мавзун хусусияти муайяне дорад, зеро воҳиди забон дар шеър бо рангу тобиши дигар ҷилвагар аст. Дар омӯзиши хусусиятҳои забони осори ҳар як шоир ва адиби суҳандон зинаи муқаддамтарину муҳимтарин тадқиқи таркиби луғавии забони ӯ аст. Зеро чунин омӯзиш имкон медиҳад, ки воҳидҳои луғавии асарро ба гурӯҳҳо ва қабатҳои луғавӣ ҷудо намуда, хусусиятҳои ҷудогонаи онҳоро мавриди омӯзиш қарор диҳем. Вобаста ба таркиби луғавии ғазалиёти шоир калимаҳои онро аз рӯи мазмун метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

а) **Калимаҳои ифодагари узви бадани инсон:** сар, даст, қад, тан, рӯй, руҳсора, ҷашм, мижа, гӯш, абрӯ, миён, лаб, дил, ҷигар, ҷаъд, пушт, пой, ангушт, гесӯ, ҷабин, даҳон, занаҳ, зону, ҷеҳра, рон, ...

Ҷашм мардумдору лаб хандону абрӯ бегирах,

Баҳри меҳнатдидагон маҷмӯъаи алтоф буд.[В.194/2]

Ба ораз гул, ба мў сунбул, ба бар насрин, ба тан симин,

Ба қад тўбо, ба рух чаннат, ба хат тўтӣ, ба лаб шаккар.[X.172/5]

б) Вожаҳои ифодагари муносибати хешутабории инсон: падар, модар, фарзанд, зан, шавҳар, писар, духтар, арӯс, духт, амм, нажод...

Ҳама хубон маро фарзанду ман он меҳрубон пирам,

Ки нақди дину дил дар пой ҳар фарзанд мерезам. [Ф.661/4]

Хуш он, ки оинасон рӯ ба рӯи он писар афтам,

Фурӯғи ҳусни азал бинаму ба сачда дар афтам.[В.364/1]

с) Луғоти мансуб ба манзараи табиат: боғ, баҳор, гул, хор, лола, сарв, санавбар, бед, бунафша, ёсуман, сунбул, суман, сабза, шамшод, сипанд, нарғис, каду, ...

Чунон хушам ба қаду оразу хатат, ки ба боғ

Ба сарву лола набинам, бунафша бӯ накунам.[В.346/5]

Шуд шавқи ту фузун ба тамошои сарву гул,

Боло гирифт аз ин хасу хошок оташам.[Ф.596/2]

д) Калимаҳои мансуби номи ҳайвонот, ҳашарот ва парранда: сағ, булбул, оҳу, шер, паланг, гург, хар, асп, гавазн, оҳубарра, гўсфанд, гўр, аждаҳо, мор, моҳӣ, фохта, зоғ, ғоз, ҳумо, тўтӣ, парвона, каргас, уқоб, нахчир...

Ба габрпеша буте ин дили рамида фитода,

Чу оҳуе, ки сарпанҷаи паланг дарояд. [X.108/5]

Дар чобуқӣ тариқи ту варзанд некувон,

Лекин хироми кабки дарӣ нест кори зоғ. [Ф.515/5]

Заҳмам зади ҳазор як нукта, эй рақиб,

Монанди мор ин ҳама бар хештан мапеч.[X.80/2]

е) **Калимаҳои ифодагари номи асбобҳои мусиқӣ:** чанг, уд, най, соз, барбат, аргунун, рубоб, тор, ғижжак, табл, табира, духул, доира, ...

Чу чанг аз ҳар рагам сад нағмаи ишратфизо хезад,

Агар бахт афганад сарриштаи васли ту дар чангам.

Кашидам ҳамчу уд аз чанги ғам сад гўшмол, аммо

Шуд аз ҳар гўшмоле тезтар суй ту оҳангам.[Ф.598]

ф) **Вожаҳои ифодагари вақту замон:** соат, рӯз, шаб, ҳафта, моҳ, имрӯз, сол, имсол, пагоҳ, бегоҳ, пор, дӯш, фардо, пасфардо, ...

Рӯзам аз шаб батару шаб батар аз рӯз бувад,

Ҳеч душман ба чунин рӯз мабодо, ки манам.[Ф.603/5]

г) **Калимаҳои ифодагари манзилу макон:** хона, ҳарам, ҳарамсаро, коҳ, қаср, айвон, масҷид, мадраса, хонақоҳ, савмаъа, майкада, майхона, дарбор, сарой, ...

Қиблаи ҳочатам айвони дари майкада бас

Бармагардон рух аз ин қиблаи ҳочот маро. [В.23/3]

Ҷомӣ дигар ба мадраса рафтан вазифа нест,

Вақт аст, агар азимати майхона мекунӣ [Ф.996/7]

ҳ) **Вожаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои ҳарбӣ:** камон, пайкон, ханҷар, тир, теғ, сипоҳ, разм, размгоҳ, саф, зарб, маймана, зех, дурафш, ...

Ниҳода бар камон тир аз пай сайди мани мискин,

Чу маҳрумон ба ҳасрат ҷониби тиру камон бинам. [Ф.673/2]

и) **Калимаҳои ифодагари ҷисмҳои осмонӣ:** осмон, ситора, офтоб, моҳ, абр, борон, барф, зарра, барқ ва ғайра:

Бо либоси осмонӣ ҳар ки дид, эй маҳ туро,

Шуд бар ў чун рўз равшан, к-офтоби дигарй.[Ф.926/2]

җ) **Нишонаҳои аҳли дин ва тасаввуф:** далқ, хирқа, тайласон, фўта, ридо, зуннор, тасбеҳ, эҳром, қабо, сўфй, солиқ, зоҳид, дарвеш, мурид, муршид, шайх, обид, ориф, ринд, порсо, авлиё ва ғайра:

Фарқе миёни орифу обид ниҳодаанд,

Ин хуш ба ишқи қор бувад в-он ба қори ишқ.[Ф.525/4]

Ба шайхи шаҳр шав, эй солиқи қароматчуй,

Қи ринди мақабаро тоқати қаромат нест. [Х.52/3]

к) **Истилоҳоти доир ба мақому манзилҳои тариқат:** шариат, тариқат, ҳақиқат, мақом, аҳвол, тавба, вараъ, фақр, сабр, қаноат, тавакқул, ризо, зўҳд, қурб, муҳаббат, шукр, сидқ, унс, ғайрат, мушоҳида, муқошифа, зикр, фано, бақо, самоъ, шавқу завқ, иродат, ҷазаба, васл, тавҳид, ваҳдат, талаб, қаромат, сачда, имону эътиқод ва ғайра:

Тай қун ба гоми сабру таваққал тариқи фақр,

Хаввос аз ин муомила шуд қудваи хавос. [Ф.506/5]

Аз олами сурат, қи ҳама нақши ҳаёл аст,

Раҳ сўи ҳақиқат набарй, дар қи ҳаёли?! [Ф.949/3]

Бояд зикр намуд, қи қалимаҳо дар назм нисбат ба наср ба дараҷае маҳдуд қорбақ мешаванд, аммо бо вучуди ин Қомй, қи шоири пешдаст ва беҳамтои давру замон буд, осори худро бо вожаҳои нав ва маънодор қановатманд намудааст, з-ин боис мо метавонам боз ба гурӯҳҳои маъноӣ қудо қунем. Омӯзиши хусусиятҳои қудогонаи ин гурӯҳҳо ва шарҳи ҳар қи онҳо нақшаи қори оянда аст.

Аз қайдҳои болой аён мегардад, қи Қомй суҳанвари шоиста буда, осори ў хеле қурғановат ва қурбуранг мебошад. Зеро ў на фақат шоири асри XV, балқи ҳамқун забоншинос, адабиётшинос ва педагоқи машҳур низ ном бароварда буд. Аз нуқтаи назари Қомй маҳз бо воситаи забон, дарак ва маънидод намудани қонунҳои табиат ва қамбият

имконпазир мегардад, 3-ин боис забонро бояд пос дошт ва онро аз ҳар гуна шаклпарастиву суханпардозихои ғайритабиӣ дур намуда, оммафаҳму содда баён кард:

Сухан мояи сеҳру афсун бувад,

Ба ташхис, вақте ки мавзун бувад.

ХУЛОСА. Ҳамин тавр, таркиби луғавии ғазалиёти Ҷомӣ, ки мушоҳида намудем, басо пуробуранг ва боғановат аст. Аз ин мушоҳидаҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки забони шоир дорои хусусиятҳои назаррасе буда, аз таркиби луғавӣ ва ҳолату вазъияти забони ҳамоно давра маълумот медиҳад ва намунаи беҳтарини забони асри XV шуморида мешавад. Зеро Ҷомӣ суханварест, ки дар ашъораш ба тамоми нозукиҳои забон риоя намуда, дар соҳаи оммавӣ кунонидани забони адабии давраи худ кӯшида, ҳамчун сарвари барҷастаи равияи содданависӣ беҳтарин анъанаҳои гузаштагонро дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла дар боби инкишофи забони адабӣ низ давом додааст. Ин наздикӣ ва соддабаёнӣ буд, ки хонандаи имрӯза низ осори безаволи ӯро мефаҳмад ва аз ҳар як сатри он лаззат гирифта метавонад. Чи тавре ки адабиётшинос А.Мирзоев қайд кардааст: “Забони адабиёти классикии мо он забонест, ки халқи мо дар таърихи худ вайро сохта бо он адабиёти худро ба вучуд овардааст ва ҳоло ҳам бо он сухан мекунад.”[] Аз ин лиҳоз осори Ҷомӣ абадзинда буда, забони пурфасоҳати он тадқиқот талаб мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Абдурахмон Жомийнинг “Фотиҳат уш-шабоб” девони конкорданси // Тузувчи: Мажитова С.Ж. – Тошкент: Фан ва технология. 2018.-934 б.
2. Абдурахмон Жомийнинг “Воситат-ул-иқд” ва “Хотимат ул-ҳаёт” девонларининг конкорданси // Тузувчи: Мажитова С.Ж. – Тошкент: Фан ва технология. 2018.-904 б.
3. Брагина А.А. Синонимы в литературном языке. – М.:Наука, 1986.-стр.5.
4. Мачитова С.Ҷ. Силсилаи маонии калимоти пурмаъноии ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ. – Самарқанд: Нашри ДДС, 2021. – 224 с.
5. Муҳаммадиев М. Баъзе хусусиятҳои лексикии “Шоҳнома”. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005.-103 с.

6. Саломов М. Вижкагиҳои савгӣ, маъной ва маҷозию фразеологияи забони шеърӣ тоҷикӣ. – Душанбе: Пойтахт, 2017. – 266 с.
7. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ.ІІ. 15000 калима ва ибора // Мураттиб: Нуров Амон. – Душанбе, 1983.
8. S.J Majitova, A.S Khankhojaeva. The symbolical meaning of “love” in the ghazels of abdurahman djami. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11 (1), 957-966